

Tarján Tamás

Sötét szájugok

A Nagy Lajos-i szituáció

Ki a magyar irodalom legnagyobb szatirikus írója?

Könnyítsük meg saját dolgunkat, és – hogy például Arany János vagy Petőfi Sándor e téren is kivételes talentumával ne kelljen számot vetnünk – kérdezzünk így: ki (volt) a 20. századi magyar irodalom legjelentékenyebb szatirikusa?

Oldjuk fel a *(volt)* zárójeleit: a már elhunytak sorából ki volt, akit az elsőség megillet?

A közvélekedés – és az irodalomtörténet – hajlik arra: e babér legyen Karinthy Frigyes koszorúja. Az *Így írtok ti* (az 1912-es kötet, illetve a nyolcszáz oldalra terebélyesedő termés), a tervezett és részben elkészült „*Enciklopédia*” szerzője esetében nem is szükséges bővebb indoklás.

Spiró György nemrég egy nyilvános levelében – a 2007-es Alföld-díjat megköszönve – expressis verbis Hamvas Bélának juttatta a pálmát. Kifejtés nélkül, de mély meggyőződéssel, valamint (egy épp elkészült dramatiszálása, lehet a biztosíték rá: a *Szilveszter*) nyilván megszívlelendő érvekkel tarsolyában.

Jelen sorok írója a Tersánszky Józsi Jenő-életműbe beleásva magát úgy véli: Tersánszky is jó eséllyel indulna e képzeletbeli címért. A szatirikus látás világképének, kritikai erkölcsének és stiláris koncipiálásának hármasa nála, a *Kakuk Marci* szerzőjénél tökéletes egységben, a monotematikus, repetitív gyakorlat által felerősítve működik.

Természetesen az „ítélkezés” részletezett szempontjai híján mindössze névkereső játékba bocsátkoztunk (melyet folytathatnánk is), és csupán a 20. századi hazai *epikát* látogatva. Ebben a sorban előkelő helyre aspirálhatna – öntudata, büszkesége alapján nyilván aspirálna! – a százhuszonöt esztendeje (1883. február 5-én, Apostag-Tabánitelekpusztán, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében) született Nagy Lajos is. A régebbi (1985–1990 előtti) szakirodalom máig érvényes része bőven szolgáltat argumentumot arra (elfogult és elfogulatlan kortársaktól kezdve fiatalabb barátokon és sorstanúkon át az utókor kutatóiig), hogy (a különböző műfajokat: regényt, publicisztikát, elbeszélést, a – netán líra- vagy drámakifigurázó – paródiát együtt szemlélve) 20. századi prózánk nagy szatirikus triumvirátusát Karinthy, Nagy és Tersánszky alkotja. A százéves *Nyugat* első nemzedékének azok a klasszikusai, akiket Móricz Zsigmond és Krúdy Gyula piedesztáljára sosem emelt a kánon. Amennyiben azonban az irodalomtudományi diszciplína egyelőre legfrissebb monumentális, háromkötetes művét, *A magyar irodalom történetei* (2007) címűt üjtük fel, Nagy Lajosnak még érdemes, ünneplendő írói létével kapcsolatban is kételyeink támadhatnak. „Önjogon”, saját maradandó alkotásai kapcsán egyetlenegy említést sem nyert, csakis mellékes szerepben léphet itt a nyilvánosság elé. (Nem járt sokkal jobban Tersánszky sem. Karinthyt pedig elsősorban – Timár György kései, remek szó-tisztelgését kölcsönözve – a *karinthkatúrák* fémjelzik.)

Az elemzői érdeklődés, megbecsülés hanyatlása, a Nagy Lajos-kiadások számának drasztikus csökkenése nem adhat okot – első ingerült reflexióként – az író híveinek mogorva darvadozására. Sőt, nem ünneprontásként, hanem épp az ünnep becsülete érdekében ki kell mondani: e születési évforduló valószínűleg légüres térben pendülne el, ha nem bízhatnánk abban, hogy a nagyszabású Nyugat-centenáriumi, az egész éven végigvonuló rendezvény- és konferenciasorozat, a várható publikációk, kötetek (s oldalvizükön a középiskolai oktatás, esetleg az érettségi) Nagy Lajos nevét, oeuvre-jét is egyszer-egyszer felszínre hozza. Célszerű megvizsgálni, miként alakulhatott ki a Nagy Lajosra nézve kedvezőtlen – s nem kendőzhető – helyzet.

Amikor – lassacskán harmincegy évvel ezelőtt – felkérést kaptam a Gondolat Kiadótól a Nagy Magyar Írók sorozatba a Nagy Lajosról írandó kismonográfiára, egészen mások voltak a kilátások. A történeti hűséghez tartozik, hogy az első szakmai próbálkozásaim iránt jöleső érdeklődést mutató Pók Lajos főszerkesztő nem is határozta meg, ki legyen az akkor még jócskán harmincon innen, önálló kötettel nem rendelkező fiatal irodalomtörténész, egyetemi tudományos segédmunkatárs könyvének alanya. Azzal tisztelt meg – illesse köszönet, emlékéte főhajtás –, hogy magam választhattam, kiről írok a sorozatban még nem szerepelt magyar kiválóságok közül. Kivételt képeztek a „köztudomás” vagy az „irodalmi berkek” szerint „foglalt” pályák, melyeknek összegzésére előbb-utóbb számítani lehetett – jó szakember tollából –, vagy akiket (20. századi költőket, írókat) az akkori konstellációk szerint nem lett volna helyes kivonni egy-egy tekintélyes tudós fennhatósága alól. Kezdetből ketten jöttek igazán szóba. Elsőül Tersánszky. Az ő műveinek válogatását már 1976-ban megkezdtem a Szépirodalmi Kiadó számára. A gyűjtemény 1978-ban napvilágot is látott a Magyar Remekírók folyamában. A Tersánszky-életmű feldolgozására azonban több alkalmas jelölt is akadt, illetve a főszerkesztő várakozással tekintett bizonyos kezdeményezések (bibliográfiai munkálatok stb.) elé. Így a Tersánszky-tennivalókat – lehetséges monográfusként – Bodnár Györgyre, Rónay Lászlóra, Kerékgyártó Istvánra vagy másra testált. Kerékgyártó mögött már ott állt ajánlasként 1969-es könyve (az Arcok és vallomások sorozatban), Rónay 1983-ban aztán készített is máig jól használható Tersánszky-kismonográfiát a Nagy Magyar Írók részére (Bodnár meg én lektoráltuk). A magam Tersánszky-kutakodásai akkoriban épp megfeneklettek (később, az 1988-as születési centenáriumi Móra Kiadó Így élt... sorozatába szánt Tersánszky-könyvem nem jelent meg, mert – úgymond – túlságosan szakszerűre sikeredett. Asztalfiókban hever máig is). Nekem tehát kapóra jött, ha tiszta lappal, egy relatíve új életművet felnyitva láthatok munkához. Illés László, Vargha Kálmán és más Nagy Lajos-specialisták nem mutattak közeles hajlandóságot a feladat elvállalására. Nagy Lajossal egyetemi szeminarista félveim óta foglalkoztam (rendszeretlenül ugyan), s amolyan családi útravalóul ott lebegett előttem nagybátyám, Bor Ambrus író véleménye (1976-ból, *Rövidítések és jelek* című kötetéből): „Nagy Lajos annyira gyűlölte az emberi törpéséget, hogy belefeketült. Egyébről sem írt, mint erről. [...] Kassák faragott bíróarca, Baudelaire keserű arca, Nagy Lajos sötét szájzugai, Brecht szerzetesfeje és munkaruhája. Kortársak, akik nem szépelegnek, akik a szívós embertelenség ellen írnak, minden eszközzel, szenvedéllyel vagy jéghideggel”. Ez a szabályszerűtlen, szigorú négyes megragadott, s számomra Nagy körül szerveződött. Pók Lajosnak is tetszett a választás. Még nem tudhattuk, hogy majd Kónya Judit is 1980-ban rukkol ki Nagy Lajos-pályarajzával (Arcok és vallomások), akárcsak én, s a két szakkönyv egyidejű érkezését a recenzensek (az akkor jó ritmusú és bő hozamú Nagy Lajos-kiadásokat is beszámítva) az író iránti megnövekedett érdeklődéssel magyarázzák. Aligha indokoltan.

Az én *Nagy Lajosom* kritikai fogadtatása vegyesnek bizonyult. Rá is szolgált a könyv. Műelemzéseit ugyan szinte kivétel nélkül dicsérték, szerkezetét, problémaközelítéseit,

summázásait azonban nem mindig. Több bíráló kevesellte az új összefüggések feltárását. Joggal. Csakhogy a kismonográfia megírására fordított nagyjából három év során fokozatosan semmivé foszlott az a reményem, amely – Pók Lajos és Pándi Pál közbenjárásában bízza – Nagy Lajos naplójának megismerésére vonatkozott. Most, 2008-ban is részint azért éri készületlenül az évforduló a Nagy Lajos-kutatást, mert a széttagolt, nehezen kibetűzhető, bőséges kommentárt követelő naplófolyam mind a mai napig nem vált közkinccsé. (Sajnos Kónya Judit áldozatos szándékát is derékba törte a kiadói struktúra átrendeződése. Ám aligha csupán ezen múltott, hogy az eleinte feltartóztathatatlan lendületűnek tetsző *Nagy Lajos Művei* sorozat megrekedt, s éppen azon a tájon, amikor a napló – tudomásom szerint két kötetbe osztva tervezett – publikálásának el kellett volna érkeznie.) Nem a kéziratok megtekintése ütközött legyőzhetetlen nehézségekbe (bár állítólag „magasabb fórumokról” rendre tiltás, vagy legalábbis halogatás volt osztályrészünk), inkább a textusok régen kiszivárgott, helyenként szovjetellenes indulata, valamint feltételezett antiszemita élű szöveghelyei miatt főtt az illetékesek feje. Bár a naplóból már addig is jelentek meg kisebb részletek, újabb szemelvények közzétételétől, könyvbe építésétől, értelmezésétől a különböző rangú döntéshozók idegenkedtek. Pándi kerek percc tudomásomra hozta: a napló kutatásával és publikálásával kapcsolatos döntés jogát Aczél György fenntartja magának, s véleménye egyelőre alakulóban van.

Szovjetellenesség, antiszemitizmus: ezek a súlyos szavak csak sokszoros kontextusban értelmezhetők. A magát egész életében szegénypártinak, plebejusnak tudó és valló, egyéni színezetű és indulati elemekkel bőségesen tarkított szocialista meggyőződését szinte írói útja kezdetétől hirdető Nagy Lajos a szovjet típusú társadalommodellből elvont idealisztikus képzetek mellett nemegyszer kiállt, szépíróként és közíróként is. 1934-es szovjetunióbeli útjának viszontagságai és tapasztalatai hatottak rá kiábrándítóan. A Nagy Lajos-filológia közelmúltjának legfontosabb szakmai tette éppen az, hogy – főképp a sajtó alá rendező Kónya Juditnak és a *Visszatérés a jövőből* című előszót író Szilágyi Ákosnak köszönhetően – 1989-ben könyv alakban először vált hozzáférhetővé a *Tízezer kilométer Szovjetország földjén*: Nagy Lajos 1934 októberére és 1935 májusa között folytatásokban közölt, majd – valószínűleg baráti tanácsra – megszakított, töredékben hagyott útirajza. (Részleteit Bajcsy-Zsilinszky Endre lapja, a *Szabadság* nyomtatta ki.) Az 1934-es meghívás, mely eredendően a szovjet írók I. kongresszusára szolt, önmagában is szerteágazó kérdéskör, hiszen Nagy minden bizonnyal a meg nem hívott (s ezt súlyos csalódásként megélő) barát, József Attila helyett utazott (a beszámolóként aztán az *Oroszország* című könyvet papírra vető Illyés Gyulával, de korántsem mindig a társaságában). A felmerülő kérdéseket Tóth Gyula és más kutató is mérlegelte. Megállapításaik egy része esetleg „talonban” várakozik, amíg a naplók is felnyílnak.

Nem zárható ki, hogy a „törvénytelen” származás bélyegét egy életen át hordó Nagy Lajos – noha *A lázadó ember* című önéletrajzában ő mást ír – félig zsidó származású volt. Erről főleg a szülőfalu emlékezete alapján (de teljes bizonyosságú választ nem adva) elsősorban helytörténészek tettek közzé interjúkat, tanulmányokat. (Nyomai nem hiányoznak az általam szerkesztett *Kopaszok és hajások világharca* című, 2001-es szövegválogatásból sem. Az In memoriam sorozat e kötete az óriási tudású, feledhetetlen sorozatszerkesztővel, Domokos Mátyással vívott kemény küzdelemben kristályosodott ki. Máig meghökkent, hogy Domokos, aki pedig az 1999-es Tersánszky-In memoriamnál [*Virgonc szavak virgonc királya*] szabad kezett adott, a saját Nagy Lajos-képétől és a Nagy Lajos-kutatók egyikének-másikának szubjektív megítélésétől indítva egyszerűen nem engedte némely általam javasolt szövegek közlését.) Az író felesége, Szegedi Boris (ugyancsak író) származása miatt a II. világháború alatt életveszélybe kerülhetett volna, ha elsősorban Apostag nem nyújt számára rejtő menedéket. Az életrajzi tények ellenére (vagy részben miattuk? – Nagy

Lajos későn kötött házasságának konfrontációiról számos emlék maradt fenn, ám ezeket az emlékezők nem siettek megörökíteni: jobbára a szájhagyományra bízta... Nagy Lajos a maga szociális elégedetlenségeit, élethelyzeteinek diszharmóniáját alkalmanként lefordíthatta olyan nyelvre, amely a felhalmozott tőkeerő, a túlhatalmú sajtóbefolyás elleni tiltakozásban, a személyes (családi) mozgástér beszűkülte miatti kirobbanásokban antiszemita indulatokat is körvonalazhatott. A rendelkezésemre álló források, memoárok, lejegyzett szóbeli közlések azonban semmi esetre sem igazolják, hogy Nagy Lajos tényleges zsidóellenes érzelteket táplált volna magában (éppenséggel az ellenkezőjére világítanak rá dokumentumaim). Szovjetellenessége is jobbára (idegbetegségével is magyarázható) dühkítőreiseikor öntötte el. Kivételes morális érzékenységu intellektuális énje fölébe magasodott az iránytalan indulatosságát nem mindig reguláló érzelmi, partikuláris énjének. E szavakkal nem szerecsenmosdatás folyik – ünnepi alkalomkor. Aki Nagy Lajos jelenleg hozzáférhető életművét tárgyilagosan olvassa végig, inkább a szovjet kísérlet heroikus, utópikus jellegének óvatos igénlésével (másképp a lenini–sztálini politikai gyakorlat abszurditásának, az alig sejtett törvénytelenségeknek a tapogatózó elítélésével) találkozunk. Egyes zsidó szereplőit érő kritikája lehet kemény, még vagdalkozó is – ám ez pontosan ugyanígy fest a nem zsidó származású, a bírálatra rászolgáló alakjai esetében is. Az írói etikai maximalizmus nem tesz kivételt.

A szovjetellenességnek Nagy Lajos prózaírói tájékozódása is ellene mondott. A naturalizmus jegyében fogant korai írásai fölül a Leonyid Andrejev- és a Makszim Gorkij-hatás irányába vezetett az ösvény (erről publicisztikája is informál). Andrejev dosztojevszkiji pokoljárással áthevített, eleinte szentimentális hangoltságot is mutató, a forradalmi cselekvéssel nem szívesen barátkozó gondolatvilága, epikája még a Nagy Lajos-szakirodalomban az évtizedek során döntőbb hatással emelt Gorkij-impulzusoknál is többet jelentett írónk számára. Alkatban, szemléletben Andrejevvel volt rokonabb. Természetesen Gorkij nagyobb léptékű tehetsége, termékenyebb naturalizmusa szintén példa lett Nagy előtt. A szovjet társadalmat lehetőség szerint nem új világtörténelmi szisztémaként, hanem az orosz társadalomfejlődés és mindenekelőtt az orosz művészet, irodalom előzményeiből igyekezett megérteni (utóbb részben ezért nem értette, egyre kevésbé fogadta el). A Szovjetuniót Gogol, Dosztojevszkij, Tolsztoj *házájának* tekintette, a múlt és a jelen – a régi irodalom és az újabb irodalom – között Gorkijban látva az átmenetet, kapcsot. (Mennyit tudhatott Gorkij sorsáról, halálának körülményeiről? További analízisre váró kérdés. Gorkij negligálását [likvidálását?] – ha tudomására jut – Nagy sohasem bocsátotta volna meg, képtelen lett volna szó nélkül hagyni. Akár csupán személyes rettegései, a[z írói, egzisztenciális] jövőtől való állandó félelme miatt.)

Könyvem készültét végig érdeklődéssel és tanácsokkal követte (már a kismonográfia alakválasztását is élénken helyeselte) egyetemi tanszékvezetőm, Király István professor. Szerinte fiatal munkatársának jobb tanítómestere lehetett Nagy Lajos vívódóbb lelkisége és szikárabb írásművészete, mint a kedves Tersánszky „léhasága” és szerkesztésben, írásbiztonságban (Király szerint) kikezdehető, bár élvezetes stílusa. Szakmailag bármily korrek, emberileg pedig szívélyes volt is viszonyunk, eligazításait némi gyanakvással fogadtam. Ugyanis nem rejtette véka alá, hogy személyes ismeretségük során (lapszerkesztőként is) roppant kellemetlen frátert, idegi tépettsége miatt dialógusképtelen nagyságot látott Nagy Lajosban. Az embert bevallottan nem szerette, az író érdemeit egy szűk periódusra (ama *Nagy Lajos-i szituációra*) korlátozta. Király nem volt egyedül a személyes távolságtartás, már-már taszulás álláspontjával. A Nagy Lajossal rokonságban levő apostagi Szöllősi család (elsősorban kedves barátom, Szöllősi Károly) 1978 táján, majd egyszer-egyszer később is, lehetővé tette, hogy a nagyközségben a Nagy Lajos-emlékekről fesztelenül tájékozódjam. (Szöllősi Károly egyik nagyanyjáról, Kelha Istvánnéról mintázta az író a *Kiskunhalom*

rokonszenves fiatal lányalakját.) Sokkal több dehonesztálót soroltak az apostagi – persze főleg idős – emlékezők, mint ahány jó tulajdonságot, rokonszenves vonást. S hiába fogadtam a halványuló memória, a lokálpatrióta önvédelem iránti kételkedéssel, fenntartással a jellemhibalistákat, Nagy Lajost még ismerő írók, szerkesztők, magánemberek sora állította ugyanezt, karakterizálta (a középkorú és az idős) Nagyt elviselhetetlen, rosszmájú, feszélyezően labilis idegzetű, hiú, kiszámíthatatlan személyiségnek. Viszont ezzel a kedvezőtlen képpel szemben legalább ennyien Nagy Lajos páratlan emberismeretét, szigorát, humorát, szeretetet vágyó szögletes barátságosságát, szolidaritásra kész humánusát, írói alkonyán is áttetsző alkotóerejét és tehetségét helyezték előtérbe. E kettősség a Nagy Lajos-szakirodalomban is rendre nyomon követhető (akárcsak sokáig imponáló fizikai megjelenésének és kései megroppanásának, betegeskedésének összevetése). Meggyőződésem szerint Hubay Miklóstól kaptam a legtárgyilagosabb (a kedvezőbb karakterrajz felé hajló) Nagy Lajos-portrét. (Hubay a nála harminchét évvel: egy emberöltővel idősebb írotárs hívének számított, sok életeseményének és utolsó földi napjának – 1954. október 28. – is tanúja volt. Nagy Lajosban – akárcsak például Illyés Gyula – a drámai hőst is felfedezte.)

Király – művészetpolitikai, politikai exponáltsága ellenére, kevéssel az általa, illetve egy-két írása által kiváltott *a mindennapok forradalmisága* vita után, amikor ez a vita még gyűrűzött – éppen Nagy Lajos baloldaliságának, szocialista elköteleződésének részletezését sokallta gépiratomban. A kb. 220 gépelt oldalnyi szövegről (alighanem 1979 őszén) felezett ívekre róva ötven lapnyi kéziratot véleményt írt, s ebben újra és újra szóvá tette: az *individuális lázadót* nem szerencsés túlzottan közel vinni olyan társadalmi mozgalmakhoz, amelyekről épp a túlfokozott individualitás még akkor is távol tartotta (1919 tavaszánnyarán például), amikor ő maga elvileg szívesen engedelmeskedett volna a közösségi cselekvés hívásának. Morális igényessége – Király szerint: gyakorta gögös erkölcsi finnyássága – azonban a csak a saját deklarációit elfogadó embert visszafogta a kaotikus és erőszakos ideológiájú, etikailag legalábbis zavaros folyamatoktól. Professzorom e ponton választotta el radikálisan Ady Endre a mindennapi események fölé emelkedni képes politikai, antropológiai éleslátását Nagy Lajos egocentrikus magaféltésétől, deklaráló, sietős közéleti azonosulásaitól és taktikus visszahúzódásaitól. Antropológiai (műveikre kitérve ontológiai) különbséget tett a két, nem egykönnyen összemérhető író között. Magatartások, világképek modellálásával szembesítette őket. Hogyan sejtettem volna meg akkor – tanszékvezetőm feljegyzéseit újraolvasva annál világosabb ma! –: Királyban az 1970-es évtized végén (bár a nagy Ady-monográfiából még az 1982-re elkészült két *Intés az őrzőkhöz*-kötet, valamint a végül torzóban maradt további kardinális, hatalmas rész várt rá) már mozgolódott a *Kosztolányi – Vita és vallomás* (1986) individualitás-problematikája (az esztétikai hóforrásként átérzett, megértett, elfogadott individualitás egy nagy életmű-re rávitt, párbeszédre kész tárgyalása. Ehhez új lírikus médiumra volt szüksége, hiszen az Ady-könyv[ek]ben az individualitás kérdéskört kezdettől másféle: sokkal negatívabb megítélésbe siklatta, a jelenség felülírására tett alkotói mozdulatokat kívánta kidomborítani. A Kosztolányi-élmény sietett segítségére, a Kosztolányi-életmű nyitott meg előtte egy másik utat).

Az időnkénti konzultációk sokat lendítettek a kézirat formálódásán (amiként Pók Lajos „szemináriumai” is, melyek főleg Nagy Lajos és a német irodalom kötődéseit bontották ki. Záróakkordként pedig Illés László bátorító lektori észrevételei ugyancsak). Király egyes nézeteit nem tudtam elsajátítani. Például nem éreztem, hogy a Nagy Lajos-i egyéniség mindenestül a fiatalkori feladatvállalásból, a házitanítóskodásból lenne magyarázható. Abból a helyzetből, amelyben a szellem (viszonylag szilárd státusa és keresménye érdekében) elfogadja a pénz fölényét. Fogcsikorgatva bár, de belemegy a tudás, a műveltség, az erkölcs számára tűrhetetlen játszárba (lásd erről Nagy Lajos ún. házitanító-novelláit,

A tanítvány című, 1945-ben megjelent regényét stb.). Királyban talán sárospataki instruktoremlékei elevenedtek újra (melyek egyszerűbb, általánosabb pedagógiai, emberi viszonylatokat hoztak felszínre, mint Nagynak egy grófi családnál viselt szolgálata stb.). A számos segítő észrevétel és fontos korrekció közül a *Nagy Lajos-i szituáció* gondolatának továbbszövése bizonyult a leghatékonyabbnak számomra.

Király ekkor sokat töprengett a szituáció-elméletről: egy-egy életműben és körötte mikor sűrűsödnek úgy a kondíciók, hogy a teljesítmény – esetleg váratlanul és páratlanul – a szerző munkásságának zenitjére szökik? Király István Nagy Lajosnál e szituációt csakis a nagyjából 1928 és 1934 közötti esztendőkre, egyszeri – fél évtizednyi, inkább már 1932-vel lezárt – periódusra lokalizálta. Tehát az író novella-fénykorára, a *Kiskunhalom* szociografikus regényét már csak „utóvédnek” tekintve a *Lecke* (1930), a *Bérház* (1931) és az *Utcai baleset* (1933 [1932]) novellagyűjtemények után. Ez az erről-arról három-négy évvel határolt évtizedforduló az indulatilag romantizált expresszionista novellatípus nagyfokú, aktív szubjektívtásával, ellenoldalon a szimultanista, az új tárgyiasság iskoláját követő novellatípus relativizált szépségével: az elbeszélés bipoláris jellegével valóban új értékrendet és új, vagy legalábbis sűrített epikai minőséget hozott. A kor válságtudatával összhangba került ironikus és agresszív rezignáció a szövegek sokszor feltűnő antiintellektualitása ellenére az érzelmi energiák szomszédságában értelmi mozgósító energiákkal is bírt.

Ezt az életműszituációt, vagyis Nagy Lajos írói munkásságának tetőzését könyvem egyrészt kitágítva, a már más problematikájú, részben más ábrázolásmódú *Kiskunhalomig*, sőt az 1936-os regényig, a *Budapest nagykávéházig* kiterjesztve tárgyalta. Abban a meggyőződésben, hogy – e cikk keretei közt az indokok, eltérések, irodalmi pozíciók bemutatására nincs lehetőség – az első, kisebb horderejű, kitartott magaspont (kiteljesítő írói-befogadói szituáció) egyszer már, az 1910-es években létrejött (nagyjából az *Egy leány, több férfi* [1915] és a *Fiatal emberek* [1919] című kötetektől határoltan). S harmadjára – megint más irodalmi, alkotói csillagállás nyomán – ilyen szituáció lehetett volna az 1949-es önéletrajzi regényt, *A lázadó embert* folytató *A menekülő ember* közreadása 1954-ben – ha az autobiografikus, regény műfajú emlékezés még folytatódhat Nagy Lajos tollán (1956 után!), s az 1955-ös kritikák a perspektívákra koncentrálnak a búcsúzás helyett.

Gyümölcsöző – sokszor csak egyszeri – alkotói-befogadói szituáció nem csupán az író életében kedvezhet a tehetségnek. Az írói utóélet is élvezhet ilyen szituáció(ka)t. Ezeknek megteremtődése múlhat véletlenül, következhet a kései megértés aktusaiból, de legfőképp olyan közvetítői, értelmezői és befogadói helyzetet feltételez, amelyet az irodalmi élet erre hivatott szereplői: a kiadók, a forgalmazók, az irodalomtudósok, az irodalom-szervezők, a folyóiratok, a kulturális média, a tanárok és mások kezdeményeznek, kialakítanak, a szó nemes értelmében kreálnak. Így érzékelhetett a figyelmes irodalombarát, olvasó a legutóbbi egy-két évtizedben – ismét a *Nyugat* első nemzedékének nagyjairól szólva – különféle impulzív *utószituációkat*. Csáth Géza-i szituációt: szakszerűbb új kiadások, kiadatlan művek közzététele, filológiai pezsgés, társművészeti érdeklődés (nem egy filmalkotás) hozta közel és vonta fénybe az életművet, amelynek narkotikumproblémája a drogok terjedése és fogyaszthatóságuk vitatása kapcsán lett feszülten érdekessé, kiegészülve a gyilkosság/öngyilkosság problematika fájdalmas aktualitásaival. Azaz részben nem esztétikai természetű vonatkozások az oeuvre esztétikai elsajátításába is kedvezően belejátszhattak. Egyértelműen érzékelhető napjainkban a párhuzamos Kosztolányi Dezső-utószituáció és a Krúdy Gyula-utószituáció. Az Esti Kornél- és a Szindbád-figura számos (alkalmanként rokonító-elegyítő, kettősen stílusimitációs) újraírása, a két szerző modernségének és művészi nagyságának szakmai újragondolása, a Krúdy-életmű témáiban elindított (minimálisan még a kritikai kiadás kritériumaival is kacérkodó) folyama, a Kosztolányi-oeuvre kritikai kiadásának többszöri beharangozása és remélhetőleg

mielőbbre várható startja: örömteli magyarázó tényezők. Talán Babits Mihály-szituációban is bízhatunk: mind a kitűnő kritikai kiadás, mind a Babits Könyvtár – s a Kosztolányi munkásságával történő állandósult összevetés – élénkítőleg hat.

Nagy Lajos-i utósituáció jelenleg egyáltalán nincs. Az életmű reprezentatív műve manapság szinte kizárólag a *Képtelen természetrajz* többféle korpuszban élő kötete. A regények sorából csak a legmodernebbnek érzett – és kulcsregényként, József Attila elrajzolt alakja felől is megközelíthető – *Budapest nagykávéház* vált ki szélesebb körű érdeklődést. Az önéletrajzi regényekre kevés figyelem jut, a *Kiskunhalom* már a szűkebb pátriában sem mindennapi beszédtema, a két-három évtizede még rendre kiemelt novellák (az *Özvegy asszonyok*, az *Egy délután a Grün-irodában*, *Az asszony, a szeretője és a férje*, a *Meggyalázott vágy*, a *Farkas és bárány*, a *Razzia*, a *Lecke*, a *Bérház*, az 1919. május, az Egyiptomi íródeák, a *Pesti...-karcolatok* és még egy sereg) antológiákba is nehezen verekszik be magukat.

Restellem, de régi tervemet: kismonográfiám újrakoncipiálását és tömörített – a nagyesszé felé mozdított – újraírását magam sem végeztem be. Pedig – kanyarodjak vissza jelen írás kezdéséhez – ma egyértelműen Nagy Lajos kérlelhetetlen, néha az abszurdig csigázott humorának, szatirikus talentumának centrumba helyezését szeretném – és talán tudnám – az életmű új megközelítését adni. Ehhez azonban a teljes napló tárgyilagosan jegyzetelt kiadására, legalább egy keresztmetszet-értékű életmű-válogatás közzétételére, egy-két újszerű, műfajmegújító, szellemi vita- és versenyhelyzetet teremtő (kis)monográfia és nagytanulmány elkészültére is szükség lenne. Különben mit sem veszít érvényéből az, ami *A menekülő ember* legvégén fellapozható, 1954-es datálással, a *Kiskunhalom* sorsára visszapillantva: „Mindenki jó volt, mindenki kellett, csak én nem.

És – megint nem csüggedtem el. Ezt az esetet is törvényszerűnek, mélyen determináltak láttam. Újra és újra elhatároztam, hogy dolgozom tovább, rendületlenül. A munka mennyiségét emeltem. Tudtam, hogy helyzetem változását csak a társadalom változása hozza meg, annak pedig el kell következnie. Addig talán tudattalanul is azonosítottam magam Varga Mihállyal, a *Kiskunhalom* egy kisparaszt alakjával, akiről szólva fejeztem be regényemet. Így:

Reggel fél hatkor kezdi a kapálást. Korán reggel az első kapavágás könnyed, szinte játékos, az éles metszésre ropognak a gyom gyökerei, az egész egy kis reggeli tornának is beválna... De azután Varga Mihály egész nap gépies egyformasággal, fáradhatatlanul emeli és vágja a földbe a kapát, hajol, lép, gondosan figyel, muszáj, früstökig, délig, estig, egyik napon és a másikon, egyik esztendőben és a másokban, az élete fogytáig. Ha fáj is a dereka, akkor sem gondol rá, hanem mintha a kapavágások végtelen sora önbiztató hajsza lenne, tovább, tovább, újra tovább, muszáj, nem fáj, egy csöppet sem fáj.”